

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZIUMU

MATERİALLARI

17-18.05.2017
Şamaxı, Azərbaycan

Hazırlayanlar:
Dr. Fariz Xəlilli
Dr. Metin Hakverdioğlu

III. ULUSLARARASI HAMZA NİGARİ TÜRK DÜNYASI KÜLTÜREL MİRASI SEMPOZYUMU

BİLDİRİLERİ

17-18.05.2017
Şamahı, Azərbaycan

Editörler:
Dr. Fariz Halilli
Dr. Metin Hakverdioğlu

3rd INTERNATIONAL
HAMZA NIGARI
TURKIC WORLD
CULTURAL HERITAGE
SYMPOSIUM
PROCEEDINGS

17-18.05.2017
Shamakhi, Azerbaijan

Editors:
Dr. Fariz Khalilli
Dr. Metin Hakverdioglu

SEYYİD NİGARİNİN TƏSƏVVÜFİ GÖRÜŞLƏRİ
Seyyid Nigari's Mystic Thoughts

Dos.Dr. Nəzakət MƏMMƏDLİ
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

ABSTRACT

Seyyid Nigari was a member of Naqshbandi sect as a great Sufi poet. The Naqshbandi sect is a current of thought playing a very important role in the history of Muslim and Turkish philosophical thinking. It traces its spiritual lineage to Prophet Muhammad, Abu Bakr, and Hazrat Ali. The genealogies called "Silsilah-sharif" and "Silsilat al-Dhahab" (Golden Chain) mention the names of the great founders of the Naqshbandi sect in a chronological order.

Vahdat-i Vucud philosophy has a special place in the literary activity of Nigari. The relations between Khalig (Creator) and makhlug (creature) are reflected with the words "nagsh" (ornament) and "Naggash" (Ornamenter). These words describe the ties between Aleml-Kull and aleml-cuz. A wise ashik (lover) should pay attention to the Naggash, but not the nagsh. According to the poet, as all creatures reflect God's power, they deserve to be loved. The poet considered human face as a manifestation of the Truth (God) and therefore, he saw Holy Koran in human face and Koran ayets (verses) in the separate traits. Furthermore, it is possible to notice the influences of great thinkers such as Ibn-al Arabu and Imam Gazali on Nigari's thoughts. In his works, Nigari remembered B.Naqshbandi, the Founder of the Naqshbandi sect, and his follower I.Shirvani with deep respect. Seyyid Nigari also held Mevlana's character and literary activity in high esteem.

The poet call people not to prefer the material world, not to love material richness. Nigari thought that the people should avoid love for material things and not obey anyone else except God. Each of his ghazals refers to one or more Koran ayets. His source of inspiration was mystery and philosophy of Koran.

In his work named "Nigarnama" the poet described the stages which the salik passed.

As in most of the mystical works, in "Nigarnama" the spiritual path of the Lover of God consists of seven stages, too. After passing through the stages of wish, love, decency, belief of oneness of God, amazement, satisfaction, disappearance, and immortality the Salik meets with God.

Mystic thoughts are also reflected in "Chaynama" allegorical work by Seyyid Nigari. The samovar symbolizes murshid (teacher), and the cups represent murids (students). The samovar which is full of water and fire embodies the ashik who is moved to tears and burst into flames of love. Scent, taste, and colour of tea typify divine mysteries; and honey, sugar, cream and others represent divine meanings which are interpreted by the murshid's narrative. Comparison of tea with a rose and its scent are associated with Haqiqat al-Muhammadiyya. Although in Sufism the barrel house is described as a place where divine meanings are manifested, the tea set symbolizes a more decent and educated gathering.

Seyyid Nigari böyük mütəsəvvif şair kimi, nəqşibəndi təriqətinə mənsub

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

---

olmuşdur. Nəqşibəndilik islam və türk fəlsəfi fikir tarixində son dərəcə önəmli bir yer tutan bir fikir cərəyanıdır. Nəqşibəndiliyin əsası Həzrət Peyğəmbərə, Həzrəti-Əbu Bəkrə və Həzrəti Əliyə dayanır. "Silsileyi-şərif" və ya "altun silsilə" adlanan şəcərələr nəqşibəndiliyin əsasında duran şəxsiyyətlərin adlarını tarixi ardıcılığa əsasən sadalayır.

Seyid Nigari:

Nəsli İsmailsən, əsli-ərəbsən,

Ali-Məhəmmədsən, alinəsəbsən.

Müntəxəbsən, silsileyi-zəhəbsən,

Ey Seyyid Nigari, ey Qarabaği!

Bu təriqətin əsasını qoyan Bəhaüddin Nəqşibənd 1318-ci ildə Buxara ətrafında "Qəsri-Arifan" adlı bir yerdə dünyaya gəlmişdir. Təriqət zənciri Yusif Həmədaniyə yetişən bu vəli Seyid Əmir Külalə mürid olmuşdur. Çoxlu kəramətləri olmuşdur. 12 il Buxara mədərsələrini öz əli ilə silib-süpürmüşdür. (1388-ci idə dünyasını dəyişmişdir. Nəqşibəndilikdə xəfi zikrə üstünlük verilirdi.

Əlhəmdülillah, Əlhəmdülillah

Söylər vücudim təmamən Allah.

Görsəm bir bəla zikrim hüveyda.

Əlhökmülillah əlhökmülillah.

Əlhəmdülillah Fikrimdir Allah,

Fikrimdir Allah, əlhəmdülillah.

Könlümdə valah diladari-dilxah.

Dildari dilxah könlümdə vallah

Zikrimdir Allah hər bir məhəldə,

Hər bir məhəldə zikrimdir Allah.

Nəqşibəndiliyin 11 əsası var. 1. Huş dər dəm. 2. Nəzər bər qədəm. 3. Səfər dər vətən 4. Xəlvət dər əncümən. 5. Yədkərd. və s.

Salik təmiz paltar geyinərək üzü qibləyə oturur, iyirmi dəfə istiğfar, bir Fatihə, 3 İxlas oxumalı, səssiz olaraq Allahı müəyyən bir sayda anmalıdır. Bundan əlavə toplu şəkildə 25 istiğfar, yetmiş doqquz "İnşirah", min bir ixlas, 7 Fatihə, 100 salavat oxunur ki bu da "Xətmi-Xacəgan" adlanır.

Seyid Mir Həməzə Nigarinin mənsub olduğu nəqşibəndi təriqətinin nümayəndələri Mövlana Cəlaləddin Rumi yaradıcılığına böyük rəğbət bəsləmişlər. Bəhaüddin Nəqşibəndin xəlifələri olan Məhəmməd Parsa, Yəqubi Çərxi Mövlananı çox sevər, məclislərində onun şeirlərini oxuyardılar. Daha sonra nəqşibəndi şeyxi Murad Molla hətta bir "Darül-Məsnəvi"(Məsnəvi evi) tikdirmiş və orada Məsnəvi əsərinin oxunması, tədrisi və şərhilə məşğul olmuşdur. Əyyub Nişançı Nəqşi dərğahının şeyxi Kəşmirli Şeyx Murad da dərğahın kənarında tikilən "Darül-Məsnəvi"də "Məsnəvi" oxutdurardı. Mövləvi silsiləsinin eyni zamanda Yusif Həmədaniyə yetişdiyi haqqında rəvayət, mövləvilərin də nəqşibəndilər kimi on bir əsasa söykənməsi bu iki təriqət arasında yaxınlığın yaranmasına səbəb olmuş, bir çox nəqşibəndi şeyxləri həm də Mövləvi olmuşlar. Hətta nəqşibəndilər arasında belə bir qənaət mövcud olmuşdur ki, Mövlananın "Divani-Kəbir"ində Xacə Bəhaəddin Nəqşibəndin dünyaya gələcəyi müjdələnmişdir. Zənnimizcə, bu fikir Mövlana Cəlaləddin Ruminin divanında dəfələrlə "nəqş", "Nəqqaş", "nəqşgir", "nəqşbənd" sözlərindən təsəvvüfi məcaz kimi istifadə etməsindən qaynaqlanmışdır. Hətta divandakı bir qəzəlidə "nəqşbəndan"(nəqşibəndilər) sözünü də işlətməmişdir: "To nəqşe-nəqşbəndanra çe dani"? (Sən nəqşibəndilərin nəqşini nə biləsən)!

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

Nəqş və nəqqaş sözləri Mövlana Cəlaləddin Rumidə olduğu kimi, Seyid Nigari yaradıcılığında da xaliq və məxluq, Aləmi-Küll və aləmi-cüz münasibətlərini ifadə edir. Nəqş Allah Taalanın xəlq etdiyi gözəlliklər anlamına gəlir. Kamil aşiq nəqşə deyil, Nəqqaşa nəzər etməlidir. Şair bir tərəcibəndində bu mənəni ifadə edərək yazır:

Ədnayə nəzər eyl əmə, əlayə nəzər qıl,
Əmvacə nəzər eyləmə, dəryayə nəzər qıl,
Tərk eyləgil əxtərləri, bir ayə nəzər qıl,
Gir aləmi-sövdəyə, hüveydayə nəzər qıl,

Allahı sevər, aç gözü, Mövləyə nəzər qıl.(4,665) Şair vəhdəti-vücut fəlsəfəsinə uyğun olaraq hər yerdə, hər əşyada Allahın nurunu görürdü:

Pərtovə ruyə-to əst, hər çe boləndəsti pəst,
Yəni ke ərzo səma xali ze to nist ca (Nigari, fars Divanı, 1326:7).
(Sənin camalının nurudur uca, alçaq – nə varsa dünyada,
Yəni ki yerdə və göydə sənin olmadığın yer yoxdur.

Nigarinin yaradıcılığında vəhdəti-vücut fəlsəfəsi çox önəmli yer tutur. Şairin fikrincə hər bir yaradılmış, Allahın yaratma gücünü əks etdirdiyinə görə sevgiyə layiqdir. Bütün yaradılmışların ən kamili olan insanı sevməmək isə şairə görə dinsizlikdir. İnsan üzünü Allahın təcəlligahı hesab edən şair onun üzündə Qurani-Kərimi, ayrı-qyrı cizgilərində isə Quran ayələrini görürdü:

Qaşını bəsmələ, rüxsarını Quran oxuruz,
Hikmətül-eyn gözün, ləbini təbyan oxuruz.
Və ya

Ol müşəfi-rüxsarın şirazəsidir kakil,
Xət cədvəlidir, əbru, cədvəlkeşi-Qurandır!

Nigari Divanı başdan-ayağa ilahi eşqi, bəşəri duyğulardan arınmış həqiqi duyğuları ifadə edir. Bu divanın poetikası ənənəvi divanlardan çox fərqlidir. Əksər Şərq divanlarında şairin əsas silahı sözdür. Sözü müxtəlif çalarları, deyimlər, obrazlı ifadələr, zəngin qafiyə və bitkin vəzn kompozisiyası mənənin qüvvətlənməsinə, daha gözəl şəkildə oxucuya çatdırılmasına xidmət edir. Nigaridə isə, söz sanki ikinci plandadır. Şairin Haqqdan gələn təbi dilsizlik dili ilə mənəni çatdırmağa nail olur. Bu divandakı poetik nümunələrdə sözlərin deyil, səslərin, melodiyanın mənəni ifadə etməkdə üstünlük təşkil etdiyini görürük. Şairin ilhamı bitib-tükənməz qeyb xəzinələrində gəlidiyi üçün o artıq öz ilhamını idarə edə bilmir, təbi coşqun bulaq kimi qaynayaq daşır.

Eyni sözləri Nigarinin Fars Divanı haqqında da demək olar.

Bedeh ey saqi, zan mey, mişəvəd rahi çenan mədhuş,
Nomayəd fərq yeksan, minomayəd bəhr sahelha.

(Bilmirəm. haradan gəlir bu sirlər ürəklərə,
Bu necə sirlərdir ki onunla müşküllər həll olur.

Ey saqi, elə bir mey ver ki, mədhuş etsin(dəhşətlərə salsın)
Bütün fərqləri, fərqlilikləri yox etsin, sahilləri də dəniz kimi göstərsin).

Şair saqidən elə bir vəhdət şərabı istəyir ki, bütün fərqlilikləri eyni, bərabər göstərsin, dəniz və sahil, var və yox, isti və soyuq, az və çox, mən və sən – bir sözlə, insanı insandan ayıran bütün fərqliliklər və ziddiyyətlər ortadan qalxsın. Şair saqidən insanı öz mənlüyindən uzaqlaşdıran, ruhunu cisimdən ayıran bir şərab istəyir:

Badəyi dər dəh ki, mizayəd lətif,
Çon rəvani-bibədən əcsam ra.
(Mənə elə bir badə ver ki

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

Cisimləri də lətif ruha çevirsin)

Şair vəhdəti-vücut fəlsəfəsinə uyğun olaraq hər yerdə, hər əşyada Allahın nurunu görürdü:

Pərtovə ruyə-to əst, hər çe boləndəsti pəst,

Yəni ke ərzə səmə xali ze to nist ca.

Şair Həzrəti-Əlini və Nəqşibəndi öz mənəvi mürşidi hesab etdiyini dəfələrlə vurğulayır:

Ta ke bequyəm saməd, xovf nədərəm əbəd,

Xovf nəbəşəd be an kəs ke şəvəd ba Xoda.

Saxtəəm mənzili dər nəzərə-Şiri-Həqq,

Çonke əminəst in barigahe Lafəta.

Həşməte-Kavus Key, şövkəte-xaqan çenin,

Səltənəte Qeysər əst, xidməte-şəhe-Bəha.

Şair, Bəhaəddin Nəqşibəndin dərvişlərindən olduğunu bildirir, bəzən də özünün "Nəqşibənde-Sane" olduğunu bildirir.

Divan "Saqi" rədifli iki qəzəllə başlayır. Bundan sonra, türk Divanında olduğu kimi, iki Eşq, iki də Hüsna aid qəzəl verilir: "Ey eşq (ruhların) cilası səndən hasil olur; Ona görə də qəlb də mücəllə olmuş, cilalanmışdır; Ey eşq, (qəlbimin) kamı səndəndir, sənsiz; Əsla əqsa, qüdsi məram hasil olmaz!..Ey eşq, müşküllərin həlli səndəndir; Səninlə müəmmalar açılar, həll olar; Ey eşq, səninlə Nigari kamil; Olur ki, tayı-bərabəri olmayan məcnun ola".

Digər qəzəl də bu məzmundadır: "Eşqdəndir, müqəddəs kam, ilahi arzular; Eşqdəndir ələmi bəzəyən, nurlandıran vüsallar! Eşqdəndir batil olmayan xəyallar; Eşqdəndir Mövladan qeyri hər şeydən xilas olmaq, qurtulmaq! Eşqdəndir tilsimlərin açılışı; Eşqdəndir müəmmaları həlli! Eşqdəndir gireh-gireh, (düyün-düyün) açılmalar; Eşqdəndir xəfi-xəfi(gizli-gizli) hüveyda! Eşqdəndir hasil mütləq fəna; Eşqdəndir hasil xas bəqə! Eşqdəndir dərdlilərin dərmanı; Eşqdəndir sevda əhlinin rəvanı! Eşqdəndir ləfzdən, sözdən qurtuluş; Eşqdəndir Nigarinin məna olması!"

Hüsna dedikdə Nigari İlahinin Mütləq Gözəlliyini nəzərdə tutur. Şair dünyaya meyl etməmək, onun nemətlərinə uymamaq, könül güzgüsünü fəna tozlarından arındırmaq, Allahdan başqasına bağlanmamaq və s. ideyaları təbliğ edir. Nigariyə görə sufilik yun(suf, pəşminə) libas geyməkdə, hətta gecə-gündüz ibadət etməkdə deyil. Çünki insan qəlbə Haqqın təcəllə etdiyi müqəddəs bir məkandır. Allah yalnız bəndənin qəlbinə baxar, bu qəlbəki ixtlas və səmimiyyət hər şeydən önəmlidir:

Saf et dili, zira ki, nəzərgahi-Xudadır,

Qəlbə baxar ol, ki seyi-pəşminəyə baxmaz.

Şairin divanlarındakı şeirlər yüksək hiss-həyəcan, dərin təsəvvüfi ruh, yüksək poetik xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Şeirlərin əksəriyyətində təkrir poetik fiqurundan istifadə olunur.

Şeirlərdəki dərin emosionallıq, güclü pafos və alliterasiya, Qurani-Kərimdəki ayrı-ayrı ayə və surələrin sıx-sıx verilməsi, Quran qissələrinə edilən işarə və təlmihlər, eləcə də onların şərhə və açıqlamalarının verilməsi bu Divanın Mövlana Cəlaləddin Ruminin "Divani-Şəms" və ya Divani-Kəbir" adlandırılan möhtəşəm Divanına bənzədir.

Mövlananın "Emşəb" rədifli qəzəli ilə eyni rədifdə olan və bənzər əhval-ruhiyyəni ifadə edən qəzəldə şair səmə məclisindən bəhs edir:

Allah, Allah, çe əcəb zobdeyi-şaməst emşəb,

Saqi dər cilve, sürəhi bexuraməst emşəb.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

Bu şeirdə, və ümumiyyətlə Nigari yaradıcılığında saqi, şərab, sürahi, cam, meyxanə kimi sözlər müstəqim mənada olmayaraq, tamamən təsəvvüfi anlamda işlənir. Saqi, ərəbcə su paylayan deməkdir, fəyyazi-Mütləq. İlahi feyzlər mənbəyi olan Allah Taalanın camalı, mürşid mənasında işlədilir. Saqiye-əzəl dedikdə Haqqın özü nəzərdə tutulur. Saqiye-Kövsər dedikdə, Peyğəmbərimiz Məhəmmədi-Mustafa, Həzrəti-Əli də nəzərdə tutulur. Meyxanə, meykədə isə bu ilahi feyzlərin məkanı, mürşidin dərgahı, ilahi sirlərin açıqlandığı bir məqam kimi verilir. Aşıqlar burada vəhdət şərabı içir, ilahi nurla Haqqın camalı gözəlliklərinin seyrinə dalaraq məst olurlar. Onu da qeyd edək ki, Nigarinin şeirlərinin oxunduğu məclislərin də meyxanə adlanması bu anlamdadır. Bu meyxanədə qeybi sirlər açılır, qeyri-adi hadisələr baş verir:

Meyxaneyi-qeybətdən yüz nazilə bir dildar

Bipərdə zühur etdi, kəşf eylədi bir əsrar.

Maraqlıdır ki, normal halında olarkən

Mir Nigari, gedə başım əgər,

Eyləmərəm şəm tək ifşayi-raz-

Və

Hifz eylə rümuzatı, rəhm et özünə, ey dil,

İzhari-xətadəndir, kəşf eyləməgil əsrar.

Tərk etdilər əzmarı, kəşf etdilər əsrarı,

Nahəq degil olması, Həllaclərin bər dar!

deyən Nigari də ilahi vəcd məstlik halında olan zaman bəzən dilindən demək istəmədiyi sirlər də süzülür:

Məst olmasam, əsrarı hərifanə deməzdim,

Dilbər xəbərin böylə dəliranə deməzdim.

Gər qüdrətim olsaydı, nihan etməgə bir dəm,

Dildar sözün rəqs ilə məstanə deməzdim(4,371

Bəzi qəzəllərindəki təkrirlər, oynaq ahəng və intonasiya bu qəzəllərin səma məclisi üçün yazıldığını bildirir:

Şərabı, şərabı, bequyəm, bequ,

Beyavər, beyavər, kəbabəm, kəbab.

Pey apey, peyapey əta kon, əta,

Dəmadəm, dəmadəm, şəv əndər səvab.

(Şərab ver, şərab ver, mən deyim, sən de,

Kabab ver, kabab ver, kabab ver kabab.

Durmadan, durmadan əta et, əta,

Dəmadəm, dəmadəm savab et, savab).

Bu elə bir şərab məclisi idi ki, oradakı şərab dilsiz-dodaqsız içilir, camsız, peymanəsiz süzülürdü:

Badəsiz, peymanəsiz hər ləhzə nuşanuşluq

Saqiye-ruzi-əzəl, qalu bələdandır" sana.

Lövheyi-sinəndə, ey Seyyid Nigari, dəmbədəm

Biqələm nəqqaşlıq məşqi-Bəhadəndir sana.

Nigari Haqqın gizli sirərindən xəbərdar olanlardan, bu sirlə qəlbi dolu qan, bağı yaralı yaşayan fədakar aşıqlərdən idi, sevgilinin sirlərini gizli tutaraq onu naməhrəm gözlərdən qoruyan həqiqi dostlardan idi.

Nigarəm xəfi ba mən əsrar qoft,

Vəli, kətme-anra betəkrar qoft.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

Bequyəm çe başəd əgər quyəməş,
Məqamət, məqamət səri dar-qoft.
Beqoftəm ki qoftənd anra, qoft:
Ke Həllac qoft, bəri-dar qoft.
Şair digər bir qəzəlində bu hadisəyə işarə edərək yazırdı:
Kərəş besərə-dare-həqiqət beşod axer,
Həllac ke əz daireyi-kətm birun şod.

Bu "daireyi-kətm" ifadəsi ilə şair Peyğəmbərin bir hədisinə işarə edir.

Kim eşqini qəlbində gizləyərək ölürsə. Şahid olur. Peyğəmbər (s.ə.v) belə buyurmuşdur: *بِإِذْنِ اللَّهِ وَفَتْحِ عَشِيرَتِ الْمُؤْمِنِينَ* Bil və agah ol, nəbəvi hədisin mənasını anla. Peyğəmbər sözünü yaxşı oxu, qəlbinlə dərk et. Və əgər bu müamilələr olmasa, heç kəs fənayı-əfalın nə olduğunu bilməz. Və *نَامِتُكُالِ* sözü və onun daşdığı məna təhqiq əhlinin nəzərində örtmək, gizləmək, yəni, batil sifətləri qəlbində, içində boğub məhv etmək, özündən uzaqlaşdırmaq, təzahür etdirməməkdir. O zaman ki, Haqqın təcəllası bəndəyə əta olunar. O təcəllilər bəndəyə görünər, zühur edər, batil sifətləri yox edər. Kim ki, batili özündən uzaqlaşdırar, Haqq olar" (Seyid Yəhya, Çorum).

Nigari də belə Haqq olan, batildən uzaqlaşan qullardan idi:

Əhli-sövda ola gər bər dar, əsla nasəvab

Söyləməz illa "Ənəlhəqq", "Ənəlbətil" deməz!

Şair özünü də qorxmadan eşq meydanına girən Tanrı ərlərindən hesab edir, "Ənəlhəq" deyən Həllac Mənsurun səsinə səs verirdi:

İbn Mənsur "Ənəlhəqq" demədi tənha, tək,

"Rəbbi ərni" sözünü söyləmədi Musa tək.

İgnəsin rıştəyi-Məryəmdən üzənlər çoxdur,
Girmədi aləmi-təcridə həmin İsatək.

Eşq səhrasını hər ləhzə hümayi-könlüm

Təkü tənha dolanır Ənqa tək.

Seyid Nigariyə görə, eşqi inkar edən kəsin din-imandan əsla xəbəri yoxdur:

Münkiri-sevda ze dino iman nədarəd xəbər,

Hər ke midarəd hədayət, dər deləş inkar nist (Nigari, Fars Divanı, 1329:25).

(Sevdanı inkar edən, din və imandan xəbəri yoxdur,

Hər kim ki hidayət əhlidir, onun qəlbində inkar olmaz).

Şairin fikrincə, bir eşqə giriftar olmadan, Yaradanda ötrü yaradılmışı sevmədən, Allahın inayət və mərhəmətindən nəsibini almaq mümkünəzdür:

Kəməndi-zülfün, ey büt, olmayan hər dəm giriftarı,

Ləfi-xusrin diyarında gəzər həsrətədə nasud.

Burada, "Qurani-kərim"dəki Əsr surəsinə işarə edilir.

Ümumiyyətlə, Nigari hər bir qəzəlində bir və ya bir neçə Quran ayəsi üzərində qurur, onu təbi bu ayənin irfan çeşməsindən qaynaqlanaraq çağlayır, ilahi mənalara saçırdı. Ona görə də şair hər zə-hədyan sözləri ilə Haqq aşıqlərini ittiham edən vaizlərə üz tutaraq, "Sözün varsa sən də mənim kimi Quran hikmətləri ilə danış, fikrini Quranla əsaslandır, ya da sus" – deyirdi:

Söylərsən əgər, söylə, bürhan ilə, ey vaiz,

Təyid elə göftarın Quran ilə, ey vaiz!

Vəz eyləmə, söylənməz irfanilə. əmma kim.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARI TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

Ərbabi-dilə dəgmə, hədyanilə, ey vaiz!
Bimənidir əqvalın, zira ki nədir qalın,
Öz halı ilə məşğul rindan ilə, ey vaiz?
Al daməni-sövdanı, tərək eylə bu hədyanı.
Ta könlün ola məmlu iman ilə, ey vaiz!
Suzaneyi-sövdəyəm, vəhm eyləməzəm, söylə.
Neylər bana, karım nə, niranilə, ey vaiz!

Şairin fikrincə aşıqlar eşq dərdi ilə elə yanıb yaxılıblar ki, artıq cəhənnəmlə onların heç bir işi qalmamışdır. Həqiqi aşıq nə cənnət təmənnasında olar, nə də cəhənnəmdən qorxar. Onun qəlbi. Ruhu yalnız İlahi Sevgilinin xəyalı ilə məşğuldur.

Nigari Dərd və eşq şairidir. Təsəvvüfdə dərd insanı kamilləşdirən, onun ruhunu paklaşdıran ən böyük bir vasitədir. Dərd insanda Tanrı əmanətidir. Yalnız həqiqi bir eşqlə sevən insan əsl dərddən nə olduğunu anlayır. Nigaridə də bu baxımdan dərd və eşq atributları daim qoşa işlənir:

Görüm bidağ bu aləmdə adəm olmasın yarəb,
Dağılsın nöh fələk, bimehr aləm olmasın, yarəb!
Şairin könlü "lə təxəf", "Lə təqnətu" müjdəsi ilə çırpınır, ixlas əhli olduğu üçün Allahın sonsuz lütf və mərhəmətinə sığınır.

Səvfəti-peymanəndir könlümün safiyyəti,
Badəyi-ixlasəndir saf iman olduğum.

Nigari dünyada ikən Haqqa qovuşan seçkin insanlardan olduğunu bildirdi:

Müşkül degil üqbadə nəzərbazlıq əmma
Dünyada nəzər arizi-dildarə hünərdir.

Bunun üçün varlığını fənaya verməli, cananı üçün canını tərək etməlidir:

Bin taət ilə vaiz irdiyi məqamatın
Mənzillərini bir dəm biz eşq ilə teyy etdik.

Gər istər isən anı, tərək eylə şirin canı,
Ey Mir Nigari biz, tərək etdik, ana yetdik.

Leyli-Məcnun məsələsi...

Təqətim yox görməgə, yoxsa nəzər qılmazmıdım,
Dəmbədəm baxmazmıdım, seyri-üzar etməzmidim?

Şairin yaradıcılığında Dörd Dost- dörd xəlifəyə hörmət və məhəbbət və Əhli-Beytə sonsuz, bitib tükənməyən sevgi vardır:

Fəridi-karzarəm, ey mübariz, mərdi-meydanəm,

Ki carubkeşi-kəmtər qulami-şahi-mərdanəm.

Mühibbi-çar yarəm, Kəbeyi-ixlasəm, ey hasid,

Zərə verməz kinin, zira, həsindir çar ərkanəm.

Əmirəm, seyyidəm, şir ibn şirəm, ali-Zəhrayəm,

Həbibbi-ali-Haşim, düşməni-övladi-Süfyanəm"

Şair bu şeirində də məşhur "Siz bir tərəf, biz bir tərəf" rədifli şeirində olduğu kimi, təvəlla və təbərta məsləhətlərini qabarıq ifadə edirdi.

Şair "Nigarname" əsəri də başdan başa təsəvvüfi yolçuluqda salikin keçirdiyi halları ifadə edir.

Əsərd Məşhur "Məntiqüt-Teyr" əsərində Şeyx Sənan əhvalatını geniş şəkildə təsvir edən Əttar bu hekayə ilə insanın mənəvi inkişaf yolunda eşqin rolunu, günah və tövbə anlamlarının təsəvvüfi mahiyyətini açıqlayır. Seyid Nigari də Şeyx Fəridəddin Əttar kimi bu hadisəni ilahi bir hikmət kimi səciyyətləndirir:

Vəqti ki irişdi lütfi-Rəhman

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

Tərsabeçəyi edə müsəlman,
Bir zərrə təcəlli ol ruxündən,
Bir şəmmə şəmiməyi-gülündən
Tərsabeçə üzrə qıldı izhar,
Ta Şeyxi edə ana giriftar(2,177).

Şeyxin xristian qızında görüb aşiq olduğu İlahi Hüsnün bir təcəllisi idi. Şeyx Sənən da bu təcəllinin arxasınca gedərək var-yoxunu, bütün dünyanı unudur, küfr və iman onunçün eyni olur. İlahi eşq badəsini içərək özündən xəbərsiz olur. Mütəsəvviflərə görə elm və ibadətlə Allah Taalanı dərk etmək mümkün deyil. İnsanı Allaha yaxınlaşdıran başlıca yol Eşqdır. Eşq əzablarında yanıb-yaxılan aşiq bütün dünyəvi çirk-pasdan təmizlənilir, ilahi nura qərç olur. Xaliqulə məxluq arasındakı pərdə və maneələr yalnız eşq atəşi ilə yanıb kül olur.

Şair əsərdə aşıqın süluka qədəm qoymasını "Divaneyi-sevdanın səfəri-iştiaqi və canibi-məramə mütərahi olması" başlığında təsvir edir. Mənəvi inkişaf yoluna girən aşiq ilk olaraq tələb vadisinə qədəm qoyur. Əksər təsəvvüfi əsərlərdə olduğu kimi, "Nigarnamə"də də Haqq aşıqının mənəvi yolçuluğu yeddi mərhələdən ibarətdir. Şeyx Fəridəddin Əttarın "Məntiqüt-Teyr", Seyid Yəhya Bakuvinin "Şərhe-məratibeqülub", "Həft məqam və çəhel-mənəzil" və s. əsərlərdə, eləcə də Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərində aşiq tələb, eşq, mərifət, tovhid, heyrət, istiğna, fəna-bəqa mərhələlərini qat edərək Həqiqətə yetişir.

"Nigarnamə"əsərində şair hər mərhələyə uyğun qəzəllərlə salikin keçirdiyi halətləri ifadə edir. Tələb səhrasına çatan aşıqın yaşantıları "Bərayi-tərgibi qəzəli-tələbi" adlandırılan qəzəldə öz əksini tapır:

Səbr eylə, dela, səbr et, səhrayi-tələbdir bu,
Şahrahi-məhəbbətdir, sevdayi-Çələbdir bu!(2, 297)

Şövq və eşq səhrasında isə salikin dilindən "Bərayi-təşviqi qəzəli-şövqi" adlandırılan qəzəl verilir:

Seyr eylə, dela, seyr et, səhrayi-məhəbbətdir,
Gər əvvəli atəşdir, əmma sonu cənnətdir(2, 308).

Şeyx Fəridəddin Əttarın "Məntiqüt-Teyr" əsərində olduğu kimi, bu əsərdə də eşq vadisinin əsas atributu atəşdir. Aşiq bəlalarla dolu eşq səhrasında məhəbbət atəşi ilə yanıb-yaxılır.

Mərifət səhrasına qədəm qoyan aşıqın əhvalına uyğun olaraq "Qəzəli-ürfi" verilir:

Saz eylə, dela, saz et, sazın sana meydandır,
Meydani-dilaradır, cövlanğahi-irfandır.

Tərk eylə inü anı, sərf eylə şirin canı,
İrfanına vacibdir, natiq ana Qurandır(2,317).

İrfan mərhələsini sonunda "Aşiqi-şeydanın səhrayi-mərifəti-bitayə vüsuli" başlığı altında bu səhranın çətinlikləri, aşıqın əzabları təsirli bir dillə təsvir edilir:

Bu nar ilə yandı canım, Allah,
Sönmədi, usandı canım, Allah!(2,318)

Aşıqın bu halında məşuq ona səbrli olmağı tövsiyə edir. Səbr ilə çətinlər asan olur. İnsan səbr ilə kamala yetişir.

Mərifət səhrasından sonra aşıqın önünə istiğna səhrası çıxır. Bu hissədə "Qəzəli-stiğna" adlı qəzəl aşıqın əhval-ruhiyyəsini təsvir edir:

Naz eylə, dela, naz et, səhrayi-stiğnadır,
Kəşf eylə, müəmmadır, gör kim bu nə mənədir!(2,327)

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARI TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

Bu bölümdə aşiqin əzablarından, məşuqənin camal və cəlal təcəllilərindən bəhs edilir. Bu səhranı keçən aşiq vəhdət səhrasına yetişir. Onun maddi varlığının məhv olması, ilahi sifətlər içində itməsi prosesi bu bölümdə öz əksini tapır. "Qəzəli-vəhdəti" adlı qəzəl də bu halı ifadə edir:

Məhv eylə, dela, məhv et kəndin, bu lətafətdir,
Seyrəngəhi-vəhdətdir, birlikdən ibarətdir.
Tovhidə şirin can ver, ey Mir Nigari kim,
Bu kar tələbkarə kimyayi-səadətdir (2,343).

Bu səhrada aşiq və məşuq bir olur, dünyadakı bütün təzad və fərqlər yox olur. Qalan yalnız ilahinin varlığıdır. Aşiq əsl səadətə bu səhrada qovuşur. Çünki Yaradanın varlığı ilə var olaraq əbədi həyat qazanır. Bütün dərd və məhrumiyətlərdən qurtulur. Şair "Divaneyi-səhranəvərdin səhrayi-tovhidə vüsuli və əhvalı" bölümündə bu prosesi belə ifadə edir:

Halikdir o yerdə cümlə əşya,
Ol yerdə bulunmaz illa Mövla (2,344).

Bundan sonra "Səhrayi-heyrətəfzayə aşiqi-səhranəvərdin vüsuli"(səhrələr gəzən aşiqin heyrət artıran səhraya çatması) başlığı altında aşiqin heyrət mərhələsindəki halları təsvir edilir. Bu bölümdə də "Qəzəli-heyrəti" verilir:

Gəşt eylə, dela, gəşt et, bu mənzili-heyrandır,
Sərgəştə, sərəsimə bu yerdə firavandır (2,355).

Bu səhrada aşiq heyrət məqamına yetişir. Haqqın sonsuz gözəllikləri və böyüklüyü qarşısında özünü unudur, varlığından xəbərsiz olur:

Müstəğrəqi-heyrət oldı bir vəqt,
Ətrafını heyrət aldı, heyrət (2,353)!

Heyrət səhrasından sonra fəna və bəqa mərhələsi gəlir. Bu mərhələdə aşiq dünyəvi varlığından fani olaraq əbədiyyət aləmində baqi olur. Bəşəri sifətlərin xarabalığında ilahi nemətlər xəzinəsini tapır:

Ol rahnevərd oldı fani,
Ol bəhri-fənədə buldı kani (2,360).
Bu məqamı şair ilahi lütf, bəxşiş kimi dəyərləndirir:
Həmd eylə, dela, həmd et, zira ki bəqadır bu,
Sərmənzili-bitadır, baisi-liqadır bu.
Şükr eylə, dela şükr et hər dəm ki, tələbkarə
Əltafi-ilahidir, bəxşişi-Xudadır bu (2,365).

Aşiqin məna aləmində məşuquna qovuşması mehmanları sevindirir. Onlar sadlıq məclisi qururlar. Bu əhvalı ifadə edən "Nə gözəl" rədifli qəzəldə Allah adı ilə görülən hər işin nəticəsinin gözəl olması ideyası ifadə edilir. Aşiq ona Allahdan gələn lütf və inayətə şükrələr edir. "Əşəri-təhdisi" adlı, "Mənzilim" rədifli qəsidədə şair ağır və məşəqqətli yolun sonunda çatdığı uca məqamı ifadə edir:

Mətləbim dünyəvi məfiha degil kim, sübhü şam
Guşeyi-şəhri-bəla, dari-vələdir mənzilim.
Tərkü təcrid eyləyüb buldum müxəllid bir məqam,
Fani əndər faniyəm, ta kim bəqadır mənzilim...
Pür səfa əndər səfadır, barigahım kim müdam,
Pür sədayi-Mustafa, ya Mustafadır mənzilim (2,380).

Ən sonda Seyid Nigarinin türkcə divanının sonunda verilən "Mənaqibi-Seyyid Nigari"dən bir parça verilmişdir.

III BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ TÜRK DÜNYASI MƏDƏNİ İRSİ SİMPOZİUMU

*****

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının gözəl örnəklərindən olan bu məsnəvi dövrün ədəbi dil və üslub xüsusiyyətlərini, Seyid Mir Həməzə Nigarinin təsəvvüfi görüşlərini ifadə etmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Seyid Nigarinin "Çaynamə" əsərində də alleqorik şəkildə təsəvvüfi ideyalar ifadə olunmuşdur. Samovar müşdidin, stəkanlar müridin rəmzidir. Samovarin içərisinin həm su, həm də atəşlə dolu olması həm göz yaşıyla dolan, həm də eşq odu ilə yaxılan aşiqin rəmzidir. Çayın ətri, dadı, rəngi ilahi hikmətlərdən xəbər verən mənalara, şəkər, qaymaq, süd və s. bu çayın ləzzətini daha da artıran gözəl mənalara işarədir. Çayın qızılgüllə müqayisə edilməsi, onu Həqiqəti-Mühəmmədiyyə ilə əlaqələndirilir. Çay dəstgahı daha nəzih, daha ali və üstün bir irfan məclisinə işarədir.

Ədəbiyyat

1. Mir Həməzə Seyyid Nigari, "Divane-farsi", İstanbul, Mətbəeyi-Huquqiyyə, 1329
2. Mir Həməzə Seyid Nigari, Divani-farsi(əlyazma), Amasya, Bayazit II Halk Kütüphanesi No -1887
3. Mir Həməzə Seyid Nigari, Nigarnamə, İstanbul, 1305(1888) , Mahmud bəy mətbəəsi, (ərəb əlifbası ilə)
4. Mir Həməzə Seyid Nigari, Nigarnamə, Bakı, "Elm və təhsil", 2012 Hazırlayan: Nəzakət Məmmədli
5. Mir Həməzə Seyid Nigari. Divan, Respublika Əlyazmalar İnstitututu, B -3157/21601
6. Nigari və Əskəri. Şeirlər, Respublika Əlyazmalar İnstitututu, B-3157
7. Nigari, Divan, İstanbul, 1883
8. Nigari, Divan, Tiflis, 1907
9. Mir Həməzə Seyid Nigari, Divani-Seyyid Nigari, İstanbul, 2003. Hazırlayan: Azmi Bilgin
10. Nigari Mir Hamza. Türk Ansiklopedisi, c.25, s.25
11. Seyid Yahya Əl-Baküvi əş-Şirvaninin Çorum il Halk kituphanesindeki elyazmaları, Meratibe-qülob , Kolleksiyoner: Mehmet Rihtim
12. Firudin bər Köçərli, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, II cild, Bakı, 1981, səh. 142
13. Pərvanə Bayram. Qarabağlı Seyid Mir Həməzə Nigarinin həyatı və əsərləri, "Filologiya məsələləri", Bakı, 2007, səh.156-161
14. Pərvanə Bayram. Qarabağlı Seyid Mir Həməzə Nigarinin həyatı, yaradıcılığı və türkcə divanının poetik strukturu, Bakı, 2008 (avtoferat)
15. Nəzakət Məmmədli, Əttar və Mövlana ənənələri Seyid Nigari yaradıcılığında, "Elm" qəzeti, Bakı, 2007, 17-24 dekabr sayları